

De noodzaak van doelgericht handschriftonderwijs

07/09/2020 — [MARJOLEIN ZWIK](#)

Thuis dekte ik als kind regelmatig de tafel. Een mes en vork aan iedere kant van een bord, eerst willekeurig, maar al gauw leerde ik dat de messen rechts hoorden en de vorken links. Behalve bij mijn vader, hij was en is linkshandig. Thuis groeide hij linkshandig op, om vervolgens [op school te horen dat hij rechtshandig moest schrijven](#). Dat moet in die tijd voor veel leerlingen een worsteling zijn geweest. Menig middel om dat toch te bereiken werden niet geschuwd waaronder [de schrijfband van Noyons](#). Het verplicht schrijven met rechts heeft bij mijn vader desondanks geleid tot een zeer regelmatig handschrift, waarbij elke letter precies wordt vormgegeven, ooit zelfs met een kroontjespen.

Dan is het tegenwoordig een stuk makkelijker om te leren schrijven. De inktpotjes en de kroontjespen zijn allang afgeschaft en kinderen leren gewoon schrijven met hun voorkeurshand. De meest hippe pennen met zogenaamde ergonomische vormen of opzetstukjes zijn in de handel dus leuker kunnen we het niet maken, maar het lijkt erop dat goed leren schrijven bij steeds meer kinderen maar niet wil lukken. Het handschrift vlot maar niet. In deze blog een aantal overdenkingen over een mogelijk waarom...

De kerndoelen

Het heeft niet echt geholpen dat het handschriftonderwijs uit de kerndoelen voor het basisonderwijs is verdwenen. Alleen in kerndoel 8 is er nog iets van terug te vinden:

De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.

Ik heb altijd begrepen dat deze dwaling was gebaseerd op een spraakverwarring bij de opstelling van de kerndoelen.

Schrijven staat namelijk ook vermeld in kerndoel 5 en 9, dus het staat er wel in, zo leek men te denken. De betekenis van schrijven is daar echter een andere: het schrijven van teksten, verhalen en gedichten. Spraakverwarring of niet, het staat er nog steeds en is nooit herzien.

Spelling trof een beter lot. Hoewel *correcte spelling* ook al in kerndoel 8 wordt genoemd, krijgt de spelling wél specifieke aandacht, namelijk in kerndoel 11.

Het stellen van (hoge) doelen en het inplannen van voldoende tijd lijkt door het verdwijnen uit de kerndoelen aan prioriteit te hebben verloren. Dat geldt niet alleen voor de basisschool zelf, maar ook voor de pabo die de leerkrachten opleidt. Via studenten krijg ik niet altijd de indruk dat het handschriftonderwijs de aandacht krijgt die het verdient. En dan gaat het dus op meerdere fronten niet goed. Als leerkrachten zelf niet goed meer op de hoogte zijn van de didactiek, de lettervorm, de juiste feedback en het belang van een goed handschrift raakt het schrijfonderwijs in verval.

Motoriek (?)

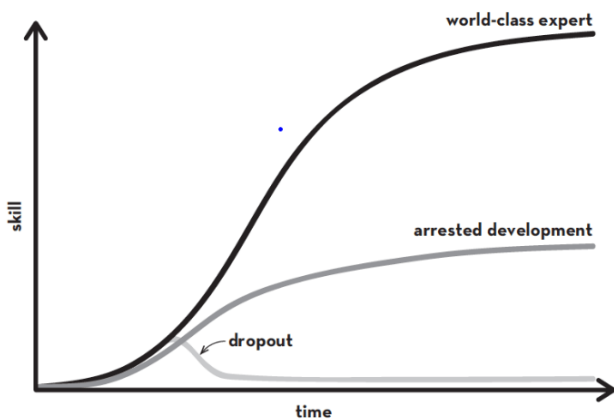
Nog steeds wordt de didactiek vaak benaderd vanuit de motoriek. Het gevolg is dan dat de oorzaak van slechte handschriften ook daar gezocht wordt. De leerlingen met een slecht handschrift worden verwezen naar fysiotherapeuten die daar samen met onze leerlingen ijverig mee aan de slag gaan. Dat een op een aandacht en extra oefening effect heeft en dus best enige verbetering kan geven, betekent niet dat de diagnose klopt. Deze cirkelredenering vertroebelt wel het zicht en reflectie op ons eigen handschriftonderwijs. Ik zie een overeenkomst met [het leesonderwijs en het aantal dyslexieverklaringen](#).

Als een slecht handschrift in de onderbouw het gevolg van een nog matige (fijn) motorische ontwikkeling zou zijn, moeten de slechte lettervormen bijna vanzelf verbeteren in de bovenbouw. De motoriek verbetert namelijk naar mate een kind ouder wordt door oefening. Toch verbetert het handschrift vaak niet op een manier die we graag zien, terwijl kinderen ondertussen een flinke handigheid met touchscreens, gameconsoles, joysticks en computermuizen aan de dag leggen.

Doelgerichte oefening

Gerichte feedback op de lettervorm en het spoor verbetert het handschrift wél en dat is toch echt een taak van het onderwijs en niet van de fysiotherapeut. Bij deze feedback opperen kinderen in mijn klas nog weleens dat ze nu eenmaal een slordig handschrift hebben, maar daar komen ze niet mee weg. Het boek [Piek](#) laat ik ze weliswaar niet lezen, maar de noodzaak van doelgerichte oefening om tot een goed handschrift te komen leg ik graag uit. Meestal begin ik mijn verhaal met de mededeling dat kinderen met een mooi handschrift daar ook niet mee geboren zijn. Ook zij hebben daarvoor moeten oefenen. Dat levert dan direct instemmend knikkende blikken van deze klasgenoten op.

Doelbewuste training werkt alleen met hoogwaardige feedback en daar komt de rol van de leraar, naast de rol van instructeur, om de hoek kijken. In het [boek Grit van Angela Duckworth](#) staat de volgende grafiek.

Grafiek uit Grit van Angela Duckworth

Zonder goede en effectieve feedback kom je nooit boven een bepaald plafond uit. Leraren die te weinig eisen stellen en genoeg nemen met een slordig, maar nog net leesbaar handschrift doen hun leerlingen te kort. Bedenk als leraar welke lijn jij wilt dat je leerlingen volgen...ik weet het wel.

Belang van een goed handschrift

Leerlingen op de basisschool zien niet altijd het belang in van een goed handschrift. Zij vinden het zelf leesbaar en hebben vaak het idee dat zij de letter correct schrijven. Als ouders ook het belang niet inzien, omdat 'schrijven met pen op papier ouderwets is en we over een paar jaar toch alles typen', helpt dat niet. Het is goed te realiseren dat typen in enkele maanden op elke leeftijd geleerd kan worden. Maar het ontwikkelen van een goed handschrift vergt veel meer inspanning én een veel langere adem. Bovendien is typen zelf te leren, maar is voor een goed handschrift de feedback van een expert (de leraar) nodig.

De noodzaak van een goed handschrift moet dus niet onderschat worden. Blokletters die afgewisseld worden met schrijffletters kunnen weliswaar goed leesbaar zijn, maar de vorm van menig blokletter vertoont overeenkomsten met hoofdletters. En hoofdletters horen niet halverwege een zin en zeker niet halverwege een woord te staan. Leesbaarheid is dan ook een te subjectief criterium en geeft een leerling nog steeds de ruimte om zelf een lettertype te ontwerpen en te hanteren.

De noodzaak van een goed handschrift wordt al gauw duidelijk als de eisen hoger worden. In de bovenbouw worden al breuken en superscript (bijv. bij eenheden als vierkante meter) geschreven. In het voortgezet onderwijs vergt het nog meer precisie. Het verschil tussen hoofdletters en kleine letters wordt essentieel bij formules bij scheikunde, natuurkunde en wiskunde en bij de spelling van Duits. Bij Frans moeten de accenten op de juiste plaats worden gezet en het niet correct toepassen van sub- en superscript kan een heel andere betekenis geven aan een antwoord bij tal van vakken. Geen sinecure.

Laptop

Slechte handschriften kunnen natuurlijk gecompenseerd worden met het gebruik van een laptop en sommige mensen vragen zich zelfs af waarom kinderen überhaupt nog leren schrijven. Daar zijn meerdere redenen voor. [Het verschil tussen typen en schrijven](#) en het effect van handgeschreven letters voor de leesontwikkeling is al uitgebreid onderzocht. Maar daarmee zijn we er nog niet. Het automatiseren van de lettervormen komt niet alleen het technisch leesproces ten goede. Een vlot handschrift maakt ook ruimte vrij in het werkgeheugen voor andere denkprocessen. Zo kan tijdens een dictee of taalactiviteit de volledige aandacht gericht zijn op de spelling en zinsbouw. In de loop der jaren heb ik meerdere leerlingen gehad met 'een moeizaam handschrift' gecombineerd met lage spellingsresultaten. Aandacht voor het automatiseren van een goed verbonden schrift leverde meer dan eens (aangenaam) verrassende spellingscores op. Ook bij rekenen is een vlot handschrift nodig om berekeningen op papier uit te rekenen. Probeer maar eens een cijfersom onder elkaar uit te rekenen op een laptop. Je verlangt gauw naar pen en papier.

Hippe pennen

Aan het begin van deze blog schreef ik dat goed leren schrijven niet altijd wil vlotten, ondanks de hippe pennen met voorgevormde pengrepen en opzetstukjes. Deze pennen zijn wellicht een deel van de oorzaak. Rare vormen, die zogenaamd ergonomisch zijn, gedwongen pengrepen, dikke punten, hippe kleuren, pompoentjes, tierelantijntjes die vrolijk bungelen en zelfs lichtjes als je schrijft; het helpt allemaal niet. [De bekendste pen met voorgevormde pengreep](#) plaatst de wijsvinger en de duim niet tegenover elkaar, maar zelfs boven elkaar. Toch bizar om kinderen een driepuntsgreep aan te leren en vervolgens een pen te geven waarbij dat niet op de correcte manier mogelijk is. En toch zijn er scholen die met dit schrijfgerei werken.

Handschriftonderwijs verdient aandacht

We moeten ons realiseren dat kinderen maar één kans krijgen om een goed handschrift te ontwikkelen. Beslissen om daar niet voldoende aandacht aan te besteden, de verwachtingen te verlagen en maar genoeg te nemen met 'minder', omdat we misschien ooit in de toekomst nauwelijks meer schrijven, is nogal een gok. Je gooit mogelijk het kind met het badwater weg. Het is de opgave van het onderwijs om handschriftonderwijs zo goed mogelijk vorm te geven, net als de andere vakken.

De noodzaak van doelgericht handschriftonderwijs II

08/09/2023 — [MARJOLEIN ZWIK](#)

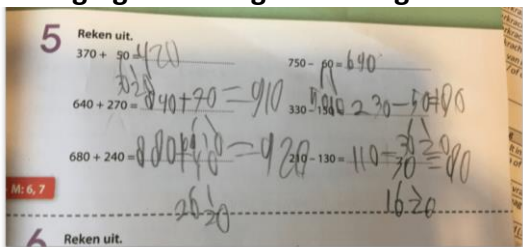
In een eerdere blog beschreef ik dat het onderwijs ook bij het handschriftonderwijs voor een uitdaging staat. Dit geldt niet alleen voor het schrijven van letters, ook voor het schrijven van cijfers. De discussie over verbonden schrift of blokschrift kunnen we bij cijfers links laten liggen: cijfers schrijf je nou eenmaal los. Maar ook bij cijfers is de kennis van de vorm en de route, het juiste schrijfmateriaal en goede feedback noodzakelijk. Tot zover niets nieuws onder de zon. Waarom dan toch apart aandacht voor de zorgen bij het aanleren van cijfers?

Aandachtspunten bij het aanleren van cijfers

Het schrijven van cijfers kent zo zijn eigen uitdagingen. Er hoeven weliswaar geen verbindingen of aparte hoofdletters geleerd te worden, maar dat betekent niet dat het makkelijker is. Cijfers moeten meer dan letters zonder twijfel teruggelezen kunnen worden. Bij het teruglezen van een woord of letter in een geschreven tekst kun je nog een en ander afleiden uit de context (dit geldt natuurlijk niet bij spelling, want dan gaat het juist om de correcte letter). Maar bij rekenen heb je geen getalcontext, waaruit je iets kan afleiden. Doordat cijfers los geschreven worden, is het des te belangrijker dat er aandacht is voor de onderlinge afstand. Meerdere cijfers vormen immers samen een getal en dat moet duidelijk zijn. Daarnaast heeft elk cijfer een ander beginpunt, terwijl het toch op de grondlijn moet uitkomen. Schrijf maar eens een 2, een 6 en een 8: de beginpunten zijn heel anders. Botsende of overlappende cijfers storen de leesbaarheid. Het positioneren van cijfers is voor leerlingen geen sinecure. Kunnen de cijfers eenmaal goed geschreven worden, dan volgt de volgende uitdaging bij breuken en andere tekens en posities, zoals subscript en superscript (vierkante en machten). Volwassenen hebben wat dat betreft vaak last van de vloek van kennis.

Als een leerling de losse cijfers en tekens kan schrijven, betekent dat nog niet dat getallen en berekeningen goed geschreven kunnen worden. Voor het aanleren van het geheel, inclusief een goede lay-out, zijn hokjes belangrijk. Denk aan cijferen, waarbij het belangrijk is dat de berekeningen goed onder elkaar komen. Ook het verschil tussen breuken en hele getallen wordt duidelijker in hokjes. De lijntjes van de hokjes geven niet alleen een referentiekader voor de grootte en de positie ten opzichte van elkaar, maar ook directe feedback of het daadwerkelijk lukt.

Uitdagingen van tegenwoordig

Veel, misschien wel alle, rekenmethodes laten leerlingen tegenwoordig óf digitaal verwerken óf in een werkboek. In die rekenwerkboeken staan over het algemeen lijntjes, hokjes zijn daarin nog maar zeldzame verschijningsvormen. Dat levert voor leerlingen problemen op. Het noteren van berekeningen gaat namelijk niet spontaan goed. Zoals uit bovenstaande blijkt is het schrijven van cijfers en andere tekens bij rekenen niet iets waar je in een rekenles even vluchtig aan voorbij kan gaan. Dat moet aangeleerd worden. Bij breuken is er bij lijntjes nauwelijks een referentiekader voor leerlingen hoe groot de cijfers (teller en noemer) geschreven moeten worden en waar ze op het papier moeten beginnen om goed uit te komen. Bij cijferen zijn de verticale lijnen in een hokjesschrift belangrijk om de berekeningen goed onder elkaar te noteren. Natuurlijk wordt bij beide verwerkingsvormen (werkboek of digitaal) regelmatig verwezen naar een uittekenschrift. Dat kan een schrift met hokjes zijn, maar net zo goed een kladblok. Zelfs als het een hokjesschrift is, moet dat aangeleerd worden en dat vergt inoefening en doelgerichte feedback.

Vicieuze cirkel

In een werkboek of op een device volstaat meestal het noteren van het antwoord en het kladschrift (of kladblok) wordt daarna vaak opgeborgen in de la. De feedback op zowel het rekenproces als het schrijven van de cijfers en de lay-out in het schrift wordt letterlijk onder tafel geschoven. Het lijkt niemand iets te deren: het antwoord is goed of fout en daar gaat het toch om...? Als alleen het antwoord genoteerd wordt, nodigt dat meer uit tot uitrekenen uit het hoofd, want dat lijkt voor kinderen minder tijd te kosten: waarom zorgvuldig een berekening noteren als ik denk het uit mijn hoofd te kunnen uitrekenen... oftewel waarom moeilijk doen als het makkelijk kan? Als leerlingen steeds minder schrijven en dus minder schrijfkilometers maken is dit wellicht nog waar ook. Schrijven wordt dan een opgave die niet meer geautomatiseerd is en dus ook echt moeite en tijd kost met alle gevolgen van dien. Goede feedback is alleen mogelijk als de berekeningen overzichtelijk in een schrift staan en ook door de leraar gezien worden. Alleen zo kun je nagaan welke strategie gevolgd is en waar eventuele strategie- of rekenfouten gemaakt zijn. Handschriften worden steeds beroerder, waardoor meer fouten worden gemaakt doordat kinderen bij lange berekeningen hun eigen handschrift niet meer kunnen teruglezen: de vicieuze cirkel is compleet.

De oplossing

De oplossing is eigenlijk eenvoudig: voldoende aandacht voor handschriftonderwijs en een rekenboek met opgaven met een hokjesschrift voor de uitwerking. Dat laatste is bovendien ook nog veel goedkoper en duurzamer! Waarom moeilijk (en duur) doen als het makkelijk (en goedkoper) kan?